

BENEDEK MARCELL:

JEAN GIRAUDOUX

Hatvankét esztendőskorában halt meg; bizonyára azzal a tragikus érzéssel, hogy a siker csúcspontját hazájának legszerencsétlenebb korszakában érte el.

Nálunk kevésbé ismerik, kevésbé sok jelentéktelen honfitársánál s nehéz is röviden megmagyarázni: ki volt, mi volt. Közönségünk, sőt nagyjában kritikuskaink szótárából is hiányzanak azok a fogalmak, amelyek egyéniségének tömör meghatározásához szükségesek lennének. Alig néhány műve jelent meg magyarul; de ha valamennyi megjelent volna is, az az elképzelhető legjobb fordításban: idegen nyelven lehetetlen valakinek stílusáról tökéletesen hű képet adni és kapni. Mesélő vagy naturalista részletrajzot adó írónál, de lélektani elemzések írójánál is beletörődhetünk ebbe a kényszerű korlátozásába a teljes megértésnek; Giraudoux azonban nagyrészt idegen marad annak számára, aki nem franciául olvassa. (És „olvasni“ ebben az esetben a stílusnak mélyebb megérzését jelenti, mint aminőre a mi rosszul nevelt és hagyományokban szűkölködő közönségünk anyanyelvén is képes.)

Válaszfal a mi átlagos művelt olvasónk és Giraudoux között ennek az írónak még francia viszonylatban is rendkívül komplex kultúrája. Látszólagos játékossága mögött az ókor klasszikusainak, a francia klasszikusoknak, az európai — elsősorban német — kultúrának s a modern amerikai szellemnek vérrévált alapos ismerete ütközik ki lépten-nyomon. Anélkül, hogy tudományát mutogatni akarná, akkora területre vonatkoztatja könnyed célzásait és utalásait, mint régmúlt idők enciklopédikus műveltségű írói és tudósai.

Az irodalomtörténet-író zavarba jön, ha be akarja skatulyázni valahová. Húsz évvel ezelőtt az impresszionisták közé sorozták; ez legalább olyan szó, amelyet közönség és kritika annyira-amennyire megtanult már s kétségtelenül ki is fejezte egy részét az igazságnak. Azóta többet láttunk belőle és kortársaiból, s ha „beskatulyázni“ nem tudjuk és nem akarjuk is, kitapogattuk bizonyos közös vonásaikat.

Az impresszionizmustól a dadaizmusig ívelő korszak íróinak közös vonása a menekülés a naturalista valóság-ábrázolás és logikus lélekelemzés elől a képzelet „valóságfölötti“, szürreális világába. A menekülés különböző módokon történik. Már az is mentesíti az írot a naturalizmus nyügetől, ha tárgyilag messzire kalandozik a jólismert és könnyen ellenőrizhető hazai világtól, tájaktól, emberektől és mesterségektől. Ezzel a módszerrel sűrűn él Giraudoux is; hol a görög mitológia világába megy vissza, hol a közös európai mesekincsbe markol, hol képzeleti szigetre vagy nemlétező országba viszi el hőstét illetve hősnőjét. Vannak, akik nála is messzebb kalandoznak — gondoljunk Superville-re vagy Alain-Fournier-ra.

A klasszicizmustól és naturalizmustól, éppen túltelített művelt-

sége miatt, egyaránt megcsömörlött író az emberábrázolásban is szakítani akar a mindenre „elegendő okot“ kereső motiválással, az alakok lábraállítással és következetes továbbfejlesztésével. Ennek filozófiai okai is vannak, de ilyen mélyre most nem nyúlhatunk le. Bizonyos, hogy nem pusztá szeszély és hányivetiség, amikor Giradoux — némileg Gide-re emlékeztető módon — mély és bonyolult lélektani magyarázatok, logikus megokolások helyett, „action gratuite“-eket, ok és célnélküli cselekedeteket követtet el alakjaival. És talán hasonló csömör eredménye, amikor majdnem kiirtja az irodalomból a klasszikus-naturalista „szenvédélyt“ s nem egyszer olyan alakokat rajzol, akikről mindent tudunk, csak érzelmi életüket nem ismerjük. (Gondoljunk a Csendes-Óceán ismeretlen szigetére vetődött Suzanne férfitest-halászatára.)

A csapongó, felelőtlen szeszély írójának nevezi magát. Ez azonban csak bizonyos szűk határok közt igaz. Giraudoux kultúrája, még ha ő maga megcsömörlött is ennek a kultúrának megkövesedett formáitól az ember és a világ ábrázolásában és a stílusban: sokkal mélyebben gyökerezik benne, semhogy felelőtlenül engedné csapongani. Az idegen olvasó talán a franciánál is jobban észreveheti a latin ráció és logika, a felhalmozott klasszikus és modern tudás, a gyakorlati és reális szemmel nézett mai élet korlátozó hatását. Bármennyire szembefordul Giraudoux klasszicizmussal és realizmussal: franciább annál, semhogy bizonyos mértékig klasszikus és réalista ne maradna, akár akarata ellenére is.

A játékoságot, felelőtlenességét stílusában is éreztetni akarja. Szerinte „rögtönzés“ ez a stílus. Nos, ha az, akkor ez a leggondosabb rögtönzés a világon, a legalaposabban kidolgozott „szeszélyek“ alapján. Mindenestre más, mint a világosságra, mértékre és kiszámított beosztásra törekvő klasszikus stílus; más, mint a leltározó naturalizmus, s túlmeleg az impresszionista stíluson is, amellyel valamikor rokonságot tartott. Giraudoux azt mondta magáról egy alterego-ja szájával, hogy a dolgok nem csontvázukkal, hanem színükkel hatnak rá. Ezt elmondhatta volna Daudet vagy a két Goncourt is; de Giraudoux stílusa sem az előbbinek könnyed és felületlen színfoltjaira, sem a szorgalmas testvérpár izzadságszagú mozaikdarabjaira nem emlékeztet. Játékos, de nem könnyed; valami barokk precizitás van benne. Hol fogja meg az olvasót ez a stílus? Nehéz kérdés. Hogy a lehető legegyszerűbben fejezzük ki magunkat: szívénél nem, mert Giraudoux, aki olyan keveset beszél az érzelmekről, stílusában sem eshetik bele érzelmességbe vagy páthoszbba. De eszénél, polgári józan eszénél sem, mert — ahogy előbb mondtuk — tőle telhetően mellőzi a logikus folyamatokat és magyarázatokat, amik az olvasónak intellektuális gyönyörűséget szereznek. Ha „szeszélyesen odavetett“ mondatainak gondos kicirkalmazása közben egyáltalán gondolt Giraudoux az olvasóra, a hozzá hasonlóan megcsömörlött és menekülnivágyó kortársra gondolható, aki időben, térben és mondatszerkezetben szívesen szárnyal vele túl a jólismert világ megszokott ábrázolásán.

Úgyszólván minden művében együtt van, ami életén át foglalkoztatja. Kényszerűen hamis fogalmat adunk írásairól, ha tárgyukra egy szóval vagy mondattal utalunk. Csak ezzel a fenntartással mondhatjuk el, hogy vidéken töltött ifjúkorának emlékei szólnak meg a *Provinciales*-ban és az *École des indifférents*-ban — fölösleges rámutatnunk, hogy az egyik cím Pascalra, a másik Molière-re utal; — háborús élményekről az *Adorable Cléo* és *Lectures pour une ombre*; *Siegfried et le Limousen* a faji eszme ironikus feltalálása egy emlékezetét vesztett francia hadifogoly története révén; *Amica America* nagyjában az amerikai lelket mutatja meg; néhány regény több-kevesebb crotikával a női lélek saltomortáléit rajzolja (*Juliette au pays des hommes*, *Englantine*, *Intermezzo*); *Suzanne et le Pacifique* fantasztikus robinzonád. *Bella* és *Lutte avec l'ange* tele van politikai vonatkozásokkal.

Mint színműíró szívesen fordul Giraudoux az antik világhoz, ironikus bölcseséggel frissítve fel antik tárgyakat: *Amphitryon 38* (a szám utalás az előző sok feldolgozásra); *Électre*; *La guerre de Trois n'aura pas lieu*. Ez utóbbi darab megdöbbentő aktualitással érzékelteti, hogyan tör ki egy háború, amelyet senki sem akar. Az *Ondine*, amelyet Nemzeti Színházunk Zilahy Lajos kitűnő átdolgozásában egyszerűsítve, fantasztikus mese-díszletek közt játszott, még ebben az alakjában is a szimbolumnak nem egykönnyen felfogható tömegét zsúfolja az ismert német-francia mesébe. Lényege az abszolútnak, az ideálnak reménytelen (de sohasem teljesen eredménytelen) összetalálkozása az időbeli, relatív, emberi elemmel. A végtelenség mindnyájunkban megvívja a maga harcát és többé-kevésbé megváltoztatja végén élnünket.

Ez a darab önmagában is bizonyítja azt, amit Giraudoux ironiával és „szeszélyességgel“, az érzelmi és pathetikus elem kikapcsolásával rejtegetni igyekszik: hogy embertelen korunk emberségesebb írói közé tartozik. El kell következni az időnek, amikor a nyelvi, stílusbeli, érzelmi és szellemi nehézségekkel megbirkózva, közönségünknek szélesebb rétegei is megismerkednek vele. Fordítóknak és kritikusoknak szép feladat lenne ezen az ismeretségen munkálkodni.